

Kungens fristad:
Gustav III:s dokumenterade
besök på Haga enligt
hovförtäringräkenskaperna

Jonas Nordin

Böcker har, som bekant, sina öden. År 2002 utkom boken om Kina slott i Byggförlagets ambitiösa serie De kungliga slotten. I snabb sekvens följde därefter böcker om Rosendal (2003), Drottningholm till och med frihetstiden (2004), Rosersberg samt Strömsholm (bägge 2005). Den andra volymen om Drottningholm liksom den första av två planerade volymer om Haga låg redan i produktionslinjen då Byggförlaget plötsligt lades ned år 2006. Ägarna, Sveriges Byggindustrier, tyckte inte att det låg i linje med kärnverksamheten att driva ett konstboks förlag, ens ej om det var både framgångsrikt och lönsamt.

Själv hade jag en planerad medverkan i den första Haga-volymen och levererade i januari 2004 en artikel kallad »Gustav III och Haga. Privat sfär och offentlig scen». Uppgiften var att beskriva Gustav III:s förhållande till Haga och hur han utnyttjade denna mycket speciella reträttplats, som låg honom nära hjärtat. Källorna rörande Gustav III:s hovliv är lika rikhaltiga som flitigt utnyttjade och det är en sannskyldig utmaning att säga något kvalitativt nytt om detta ofta behandlade ämne. Mitt bidrag till förnyelse av forskningsläget var att försöka kartlägga kungens vistelser på Haga genom de så kallade hovförtäringräkenskaperna. Uppslaget kom från några i förbigående framkastade anmärkningar av Beth Hennings.¹

Hovförtäringräkenskaperna ger inte bara noggranna uppgifter om vad som bjöds vid kungens bord; genom platsangivelserna kan man också med stor säkerhet följa var han befann sig och hur han förflyttade sig. Just för Haga framträder vissa intressanta mönster som kompletterar de uppgifter vi har från de berättande källorna. I sin dagbok för april månad 1788 skrev hertiginnan Hedvig Elisabeth Charlotta följande:

Kungen vistas för det mesta på Haga, där han för ett tillbakadraget och stillsamt lif och är ständigt mycket upptagen samt tyckes bestämdt umgås med några planer. Jag har gjort den egendomliga

iakttagelsen, att det alltid brukar vara i juni månad, som de märkvärdigaste händelserna pläga inträffa, och vi torde därför få lugna oss till dess, i afvaktan på hvad som kan hända.²

Fredrik Axel von Fersen skildrade kungens aktiviteter denna vår i snarlika vändningar:

Men hvad mest understödde allmänna tanken om en förestående ofred var, att allt sedan Konungens återkomst från Danmark, inskränkte H. M. sina fruntimmers-soupeér och lefde uppå Haga, med sina hofmän och gunstlingar, och uti täta, hemliga öfverläggningar med generaladjutant Toll och statssekreteraren Ruuth. [...] Både hofven och stadens innevånare hade observerat, allt sedan Konungens regerings början 1771, att när H. M. hade något nytt och besynnerligt i tanken att verkställa, inneslöt han sig och skref komedier, operor eller tragedier; för att inbillas sin kammarungdom först och sedan allmänheten, att han var lugn till sinnes och roade sig med lyriska ämnen. Men dessa politiska ränker voro så upplyste, att man alltid, efter en så affekterad tranquilitet, hade att vänta något oroligt, nytt utbrott.³

Vad de båda beskrev var tiden kring eller strax efter de famösa så kallade Haga-konseljerna, då kungen tillsammans med en knapp handfull förtrogna planerade sitt olagliga anfallskrig mot Ryssland. Både hertiginnans och Fersens anteckningar är besvärliga i källkritiskt hänseende och framför allt den senare kan vara notoriskt opålitlig genom sin tendens och sina sakfel.⁴ Just i detta fall kan de bägge författarnas uppgifter emellertid bekräftas genom hovförtäringssräkenskaperna. Av dem framgår att kungen under inte mindre än femton dagar befann sig på Haga under april månad 1788. Protokollen från Haga-konseljerna är för övrigt utgivna av Erik Ludvig Birck och samtliga de sju sammanträden som ägde rum på Haga mellan januari och april är även bokförda i hovförtäringssräkenskaperna, vilket bekräftar källans användbarhet för det aktuella ändamålet.⁵

I själva verket bekräftar denna källa Fersens uppgifter på ett mer grundläggande sätt. Det visar sig nämligen att snart sagt varje viktigt politiskt avgörande under Gustav III:s regeringstid föregicks av att han drog sig tillbaka till Haga för en tids isolerat arbete, just som Fersen noterar i citatet ovan. Denna regel gäller inför kröningen 1771, statskuppen 1772, riksdagarna 1786, 1789 och 1792 liksom, som vi sett, inför krigsutbrottet 1788. Även om det naturligtvis var ett oavsiktligt skickelsedigert tillfälle övernattade han på Haga även kvällen före den ödesdigra maskeradbalen. Det enda undantaget från regeln tycks vara riksdagen 1778–1779, som inföll under en period då kungen över huvud taget ägnade Haga begränsad uppmärksamhet.

Under vilka perioder Gustav III:s i stället favoriserade Haga framgår tydligt av nedan redovisade sammanställning. Den ävenså i memoarlitteraturen framförda men svårkontrollerade uppfattningen, att kungen mot slutet av sitt liv allt mer isolerade sig i den nybyggda paviljongen omgiven av en begränsad krets vänner, finner även den sin bekräftelse.

Sammanställningen kan också, om man så vill, användas till att korrigera konstnärens fria hantering av historiska fakta. Julen 2001 sände Sveriges Television dramaserien *Gustav III:s äktenskap* efter manus av Klas Östergren och med Jonas Karlsson som Gustav III och Iben Hjejle som Sofia Magdalena. I en rörande slutscen söker drottningen upp kungen i den nedkylda och ännu ofullbordade Haga-paviljongen där han i sorgen efter sonen Karl Gustavs död dragit sig undan världen, uppenbart under en längre period. Att kungen verkligen blev förkrossad över gossebarnets död vet vi från flera håll, men den lille hertigen av Södermanland avled den 23 mars 1783 och kungens enda två besök på Haga det året företogs i mitten av maj.

Många fler både anekdotiska och mer vägande iakttagelser kan göras med ledning av de uppgifter som lämnas av hovförtäringräkenskaperna. Glädjande nog har bokverket *De kungliga slotten* fått förnyat liv då utgivningen övertagits av Gullers förlag i Örebro. Med början i några av de delar som redan är långt gångna kommer därför projektet att fortskrida under lätt reviderad och något bantad plan. Detta har inneburit att den bilaga som jag med viss möda sammanställt över kungens vistelser på Haga inte längre kunnat beredas plats jämte min uppsats i volymen. Skälet till att i stället publicera tablån i detta sammanhang är att den kan ha visst intresse dels för kunskapen om Gustav III och Haga, dels som exempel på vad det använda källmaterialet kan brukas till. Det är nämligen en källserie som är rik på information och utan tvekan underutnyttjad i förhållande till sin potential. Den har också fördelen att vara lättbearbetad och väl bevarad och den kan därför brukas till långsiktiga systematiska jämförelser av en mängd olika uppgifter rörande hovet i äldre tid.

Källkritiska anmärkningar

Nedanstående lista anger datum för Gustav III:s dokumenterade besök vid Haga enligt de kungliga hovförtäringräkenskaperna. Vid sidan av dagsedlar över förtäringen noterar denna källserie månadsvis ljusförbrukning, skjutspenningar, tjänstefolkets och vaktpersonalens avlöningar samt olika »extraordinarie expenser». Generellt anges var förbrukningen ägt rum, varför kungafamiljens förflyttningar mellan de kungliga lustslotten kan fastslås med tämligen stor säkerhet. I allmänhet, men inte undantagslöst, kräver en notering i räkenskaperna att någon form av förtäring ägt rum på en viss plats. På grund av närheten till Stockholms, Karlbergs och Ulriksdals slott går det inte att med fullständig säkerhet utesluta att besök vid dessa inte också kan ha kombinerats med någon kortare utflykt till Haga utan att det noterats. Kungens förflyttningar var dock alltid förenade med en så pass stor apparat att det nästan alltid givit någon form av avtryck i källmaterialet. De kontroller som kunnat göras mot de berättande källorna har heller inte påvisat några

oförenligheter. Hovförtäringräkenskaperna måste därför bedömas ha hög tillförlitlighet gällande Gustav III:s disposition av Haga och eventuella besök som inte noterats nedan bör snarare skyllas på min egen försumlighet vid excerperingen.

Listan upptar i huvudsak endast Gustav III:s egna besök vid Haga. Om övriga medlemmar i kungafamiljen samtidigt varit närvarande har detta inte särskilt noterats. Enda undantagen är om någon annan familjemedlem besökt Haga i kungens frånvaro. Dessa tillfällen, som markerats inom parentes, är inte fler än tre: den 2 juni 1779, då kungens svägerska intog en frukost på Haga; den 13 augusti 1789, då drottningen intog en middagsmåltid där vid kungens vistelse i Finland; samt en sammanhängande period från slutet av maj till början av juni 1791, då kronprinsen inlogerades på Haga under kungens resa till Aachen. Omvänt kan också sägas, att kungen framför allt – men inte undantagslöst – tycks ha disponerat Haga utan den övriga kungafamiljens närvaro.

Besökens karaktär har inte särskilt noterats. Det kan ha rört sig om allt från en snabb visit på några timmar eller en övernattnings med tidig avfärd efter en sen operaföreställning till stora fester med dussintals deltagare eller långa sammanhängande perioder då kungen var bosatt på Haga. Listan visar endast att kungen bevisligen under ifrågavarande datum och vid någon tid på dygnet befunnit sig vid Haga. Vid några enstaka tillfällen har det funnits anledning att misstänka att tillägget »vid Haga» glömts bort vid en måltidsnotering. När orten sålunda inte kunnat fastläs med visshet har uppgiften inte medtagits.

Flera på varandra följande datum betyder inte att kungen nödvändigtvis övernattnat på Haga. Ofta åkte han ut på dagen för arbete eller rekreation, men återvände till slotet i Stockholm för att sova. Längre förefaller detta ha varit regel snarare än undantag. Först under de sista åren och sedan Paviljongen färdigställdes tycks det ha blivit vanligare att han faktiskt ofta övernattnade längre perioder. En närmare utredning av antalet övernattningar är möjlig att genomföra, men skulle vara tidskrävande och dessutom behäftad med stor osäkerhet.

1. Beth Hennings, »Gustav III:s hovliv på Gripsholm», i *Fyra gustavianska studier* (Stockholm 1967) s. 106.
2. *Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok*, 2: 1783–1788. Översatt och utgifven av Carl Carlsson Bonde (Stockholm 1903) s. 221.
3. *Riksrådet och fältmarskalken m.m. greve Fredrik Axel von Fersens historiska skrifter*, 7. Utgifna av R. M. Klinckowström (Stockholm 1871) s. 9 f.
4. Jfr Carl Gustaf Malmström, »Axel Fersen som memoarförfattare», i *Smärre skrifter rörande sjuttonhundratalets historia* (Stockholm 1889).
5. Erik Ludvig Birck, »Hemliga krigskonseljens protokoll år 1788», *Svenska litteratursällskapets i Finland skrifter* 306. *Historiska och litteraturhistoriska studier* 21/22 (Helsingfors 1946) s. 93–152. Originalprotokollen förvaras på Riksarkivet.

Gustav III:s besök på Haga 1767–1792

1767: 21 (sammanlagt antal besöksdagar)	1781: 11	september: 13; 20; 25; 27; 29	mars: 6–7; 13–14; 16–17; 19–23; 25–27
juli: 3; 7–11; 13–14; 26–31	april: 11; 19; 22–24; 26–27; 29–30	oktober: 4; 8; 11; 18	april–juli: Inget (Kungen i Finland)
augusti: 4–7; 13–14; 21–23	maj: 1–2	november: Ingenting	augusti: 28–30
oktober: 22	1782: 7	december: 2; 9; 16; 18–19; 23; 26; 28; 30–31	september: 23
december: 10; 12	april: 13; 20		oktober: 8; 14; 28
	maj: 4; 6; 9; 16	1788: 110	november: 22; 24–28; 30
	juni: 30	januari: 1–4; 6; 11–13; 18–20; 22; 25; 27–28	december: 1–2; 5–8; 10–12; 14–20; 22–31
1772: 37	1783: 2	februari: 1–5; 9–13; 24	
maj: 20–21; 23–27	maj: 12; 17	mars: 6; 9–11; 16; 23–25; 27–28; 30	1791: 163 (+33)
juni: 5–6; 8–15; 17–20		april: 6–11; 13; 18; 20; 22–24; 27; 29–30	januari: 1–16; 21–26; 28–30
juli: 6–7; 12; 15; 18–19; 26–27	1784: 0	maj: 1–27	februari: 3–7; 10–13; 17–21; 24–28
augusti: 2–4; 9; 12; 14–16;	Ingenting	juni: 2–22;	mars: 1–13; 17–21; 24–27; 31
	1785: 4	juli–augusti: Ingenting	april: 1–4; 7–10; 14–27; 30
1773: 7	maj: 11; 14; 21; 31	september: 1–6; 8–9; 11	maj: 1–25; (26–27; 31 kronprinsen
april: 25		oktober–november: Ingenting	juni: 2–24; 26; 28; kronprinsen
maj: 10; 13; 17; 23; 26	1786: 64	december: 19	juli: 1–5 kronprinsen)
juni: 17	januari: 1; 15–18; 21–25; 28–29	1789: 68 (+1)	augusti: 13; 18; 19; 21; 22
	februari: 1; 3–5; 11–12; 14–15; 18–19; 22	januari: 1; 5; 6; 9–10; 16–18; 22–24	september: 1; 2; 8; 9; 15; 16; 19; 22; 23; 29; 30
1774: 4	april: 20; 23; 26	februari: 1	oktober: 6; 7; 12; 13; 14; 20; 21; 27; 28
mars: 16	maj: 7; 10; 16; 21–22; 25; 28; 30	mars: Ingenting	november: 3; 4; 10; 11; 17; 18; 24; 25
april: 19–20	juni: 4; 5; 11; 17–18; 24	april: 11–13; 19–21; 25–26	december: 1–11; 15–19; 23–31
maj: 1	juli: 15–19	maj: 1–5; 7–10; 12–30	
1775: 1	augusti: 17; 19; 25	juni: 2	1792: 26
mars: 18	september: 1; 7; 14; 30	juni–november: Kungen i Finland	januari: 1–8; 12–15, 19–20
	oktober: 18; 20–22	(augusti: 13 drottning- en)	februari: 25–26
1776: 1	november: 4–5; 24–26	december: 5–6; 12–14; 18–31	mars: 1–4; 8–11; 15–16
maj: 23	december: 3; 25; 31		
	1787: 75	1790: 78	
1777: 1	januari: 1–2; 24	januari: 1–6; 8–10; 17–18; 23–24; 30–31	
november: 29	februari: 15; 18	februari 7; 14–17; 20–21; 27–28	
	mars: 23; 25		
	april: 4–5; 8–10; 12; 15; 17; 26; 29–30		
1778: 4	maj: 1–4; 6; 8–20; 27–31		
maj: 9; 13–14; 16	juni: 2–6; 8–10; 14–15		
	juli: 7–8; 19; 24		
1779: (1)	augusti: 2; 16		
(juni: 2, hertiginnan)			
1780: 16			
februari: 8; 16; 28			
mars: 4; 11; 18; 25			
april: 1; 8; 15; 22; 29			
maj: 13–14			
november: 25			

Källor

Slottsarkivet, Stockholm

Kronprins Gustavs (III) hovförtäringräkenskaper

Räkenskaper, vol. III B:1, 3, 5, 7, 9. 1767–1771

Kungl. Maj:ts hovförtäringräkenskaper (–1818)

Reviderade räkenskaper, vol. I A:203-219, 221–223, 228–230, 232–234, 237–239,
241–242. 1771–1792

Jonas Nordin, b. 1968, docent/associate professor

Kungl. biblioteket/National Library of Sweden

Research Department

Box 5039

102 41 Stockholm

Sweden

jonas.nordin@kb.se